

DEFILEUL MUREȘULUI - STRĂVECHE VATRĂ ETNOCULTURALĂ ROMÂNEASCĂ

Valer Pop

Prin Defileul Mureșului geografii definesc culoarul străbătut de râul Mureș printre Munții Călimani și Munții Gurghiului, între Toplița și Deda. Din punct de vedere etnografic zona depășește acest culoar, extinzându-se spre răsărit în depresiunea Giurgeului până la Remetea, cuprinzând din amonte în aval localitățile: Subcetatea Mureș, Sârmaș, Gălăuș, Toplița, Stânceni, Lunca Bradului, Răstolița cu satele aparținătoare. La acestea am putea adăuga încă trei comune: Bilbor, Corbu și Tulgheș, care au numeroase similitudini cu zona Neamțului din Moldova. Considerăm însă că mai potrivită ar fi denumirea de zona Topliței, adoptată de tot mai mulți etnografi, deoarece Toplița este localitatea centrală spre care gravitează populația din comunele amintite.

Date istorice despre localitățile menționate avem puține. Materiale arheologice din perioada antichității avem doar la Deda. Până aici ajunsese drumul roman ce urca pe Valea Mureșului dinspre castrul de la Brâncovenești¹. De altfel, aici a existat, până la mijlocul secolului nostru, un centru de ceramică neagră nesmălțuită, realizată după o tehnică străveche, dinaintea apariției roții olarului, din suluri de lut². În satul Neagra, comuna Lunca Bradului, s-a descoperit un vas de ceramică datat din secolul al XI-lea d. H.³. Probabil cercetările viitoare vor scoate la iveală și alte urme, deoarece zona a fost locuită de grupuri izolate de populație, care au constituit nucleele viitoarelor localități.

Istoricul David Prodan a redactat în 1930 o lucrare în care prezenta date statistice referitoare la structura populației, ocupațiile, starea socială, obligațiile iobăgești etc., din care ne putem forma o imagine asupra zonei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea⁴.

Istoricul preciza că "La 1785 Toplița era un sat iobăgesc cu 227 gospodării având 255 familii iobăgești, cu aproximativ 1275 suflete, dacă înmulțim numărul familiilor cu cifra cinci"⁵. Utilizând datele statistice ale conscripției din 1773 menționează că: "din cele 255 familii - 30 familii erau cu liberă mutare; 211 cu obligații iobăgești; restul fiind jeleri. Ei dețineau 219 iugăre, mai puțin de un iugăr de familie, arător; 392 iugăre fânețe deci 1,7 iugăre de gospodărie". Afirmă că în bună parte aceste pământuri și fânețe erau defrișate din pădure. Mai consemnează că pășunile și pădurile erau proprietate colectivă. Locuitorii dețineau 26 cai, 34 boi, 45 vaci, 213 oi. Printre ocupații mai menționează lucrul la pădure și plutăritul. Ca obligații iobăgești erau: în plute, care conțineau lemne și cherestea; în bani și mai rar în oi, pește și unt. Menționa în continuare că întreaga populație era românească, ghidându-se după numele locuitorilor. Doar câteva nume: ANTAL, MARTON, HAJDU, DEAK puteau fi luate drept maghiare - scria el - dar numele de botez din dreptul lor Toader, Ioan, Lup, Gligoraș, Gavril, Ștefan etc. demonstrează că aceștia erau tot români; celelalte familii poartă nume diferite: TRUȚA, STOIAN, DUȘA, VULCAN, BRAIC, CIOBOTĂ, TĂTARU, VODĂ, GOIA, PUIU, SBÂRCEA, BURUȘ, SBANCA, VĂGA. Cele 255 familii iobăgești aparțineau la 22 proprietari: Ioan Bornemiza deținea 52 familii; Simion Kemeny 30; Mihail Teleki 18, etc. Fărămițarea proprietății feudale poate fi luată - notează istoricul - ca un indiciu de vechime al așezării.

Datele statistice le compară cu anul 1930, când Toplița avea 8314 locuitori. Din aceștia 4552 erau români, 2617 maghiari și 744 evrei⁶.

Urmărind evoluția demografică a populației din zonă după 1785 constatăm că locuitorii erau români. Maghiarii, evreii și armenii au apărut mai târziu, abia în prima jumătate a veacului trecut, fiind legați de exploatarea forestieră, plutărit, iar apoi de transportul pe căile ferate forestiere precum și de industria lemnului⁷. În general ungurii erau meșteșugari, iar evreii și armenii comercianți și proprietari de joagăre, apoi de fabrici de cherestea.

Așezările sunt de tip agro-pastoral, specifice zonelor premontane și montane. Ele sunt structurate după forma mediului geografic în care s-au constituit. După clasificarea lui Romulus Vuia satele din zonă sunt de mai multe tipuri: *sate răsfirate* cu rețea de uliță (Subcetate Mureș, Bilbor); *de-a lungul văii* (Răstolița, Lunca Bradului, Stânceni, Valea Topliței, Călimănelul etc.); *sate de-a lungul drumului* (Sărmaș, Hodoșa) și *sate cu case izolate* (Neagra, Cioboteni, Văgani, Răchitiș, Călmăci etc.) În general satele românești din zonă au o structură neorganizată sistematic, ceea ce dovedește vechimea acestora.

Gospodăriile, în general, sunt permanente, situate în vatra satului, dar și în afara acestuia. Mai existau și locuințe temporare, pentru vară, în timpul recoltatului furajelor ori pentru iarnă în zonă fânațelor, cu grajduri pentru animale numite colibe. Stănele sunt în prezent unicele locuințe temporare de vară.

Principalele componente ale gospodăriei sunt: casa de locuit, grajdul pentru animale mari, cuprinzând și sursa pentru fân sau treierat, poiata pentru oi, cotețele pentru porci și păsări, șoaprele pentru adăpostirea uileltelor, a mijloacelor de transport și a lemnului de foc. În unele gospodării se mai găsesc găbănașe pentru depozitarea diferitelor obiecte și alimente, cuptoare pentru copt pâine și bucătării de vară. De obicei, gospodăriile sunt cu curte dublă: curtea din fața casei, cu bucătăria de vară, fântâne, grădinița de flori și legume și curtea din spatele casei sau ocolul vitelor, în care se află grajdul, poiata, cotețele, șoprul. În satele cu case izolate mai sunt și gospodării fără îngrăditură ori gospodării cu curtea deschisă în fața casei, cu construcții auxiliare, nelegate între ele. Un loc aparte îl ocupă țarcul cu căpițele de fân pentru furajarea animalelor iarna. Se remarcă, în cadrul gospodăriilor, ingeniozitatea tehnică și frumusețea ornamentală. Astfel, zăvoarele și broaștele din lemn vădesc ingeniozitatea meșterilor populari; de asemenea, porțile de intrare în curte și porțile de sură.

În domeniul arhitecturii cele mai reprezentative construcții sunt *bisericele de lemn* multe dispărute, cum a fost biserica "Sfinții Arhangheli" din Lunca Bradului, construită în 1814⁸.

Biserica de lemn "Sf. Nicolae" din Răstolnița datează de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Interiorul a fost pictat în anul 1812 de renumitul zugrav Pavel Dumbrăveanu, cunoscut în satele de pe Valea Mureșului. Unul dintre cele mai frumoase monumente de acest gen este Biserica mănăstirii "Sf. Ilie" din Toplița, ridicată în anul 1847 în Stânceni și adusă în Toplița la 1910. Are un plan trilobat, cu abside poligonale și partea de vest tot poligonală, formă tipologică de mare frecvență în arhitectura bisericilor de lemn moldovenești din veacul al XVIII-lea. Arhitecta Ioana Cristache Panait spunea că "*prin întreaga sa arhitectură Biserica mănăstirii Sf. Ilie constituie o mărturie elocventă a permanentelor relații existente între românii din Transilvania și frații lor de peste munți*"⁹.

Una dintre cele mai vechi biserici din zonă este Biserica mănăstirii de la Pârâul Doamnei din Moglănești, construită cel mai târziu în secolul al XVII-lea; a fost atribuită prin tradiție Doamnei Safta, soția lui Gheorghe Ștefan, voievodul Moldovei. Biserica este de plan dreptunghiular, cu absida decroșată pătrată, variantă tipologică de mare frecvență în arhitectura străveche a bisericilor de lemn¹⁰.

Biserica "Sf. Nicolae" din Bilbor datează din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, reprezentând prin tipologie și sistem de boltire o altă mărturie a influențelor arhitecturii de lemn moldovenești¹¹.

Biserica "Sf. Arhangheli" din Tulgheș, ridicată la sfârșitul secolului al XVIII-lea, înfățișează un plan trilobat cu abside poligonale¹².

Locuințele tradiționale erau cu plan dreptunghiular, de două tipuri: cu două încăperi, cu prisă în față, ori cu tânaș și locuințe cu trei încăperi, cu filigorie, având acoperișul în patru ape iar filigoria acoperită în două ape și cu un fronton ornamentat. Considerăm că locuința arhaică era cu o singură încăpere. În comuna Stănceni, în cătunul Iliseni, a fost demolată o asemenea locuință în 1950 și cei care au participat la demolare povestesc că nu au găsit nici un cui de fier ci doar cuie din lemn de tisă.

Ioana Cristache Panait menționează, în lucrarea amintită, *cele mai vechi case din zonă*. Casele vechi ale lui Cotfaș Vasile din Subcetate, datând, prima, cu patru secole în urmă, construită pe locul atunci defrișat, din bârne rotunde având două încăperi, o tindă și o odaie; cea de a doua datând din 1710 (dată înscrisă pe o grindă) de dimensiuni mai mari, tot cu două încăperi: tinda și "casa mare". Asemănătoare este și casa Pop Elisabeta construită în jurul anului 1850. La Tulgheș, menționează casa Hanganu Toader, datând din secolul al XVIII-lea, tot cu două încăperi și casa Zaiț Ilie, de la sfârșitul secolului trecut, cu trei camere. La Corbu consemnează casa Savul Goia, care datează din veacul trecut, lucrată din bârne rotunde, în chetori cu capetele lungi, având două încăperi. La Toplița menționează casa Teslovan Ioan de la sfârșitul veacului trecut, cu trei încăperi; la fel casa Farcaș E. genia datând de la sfârșitul secolului al XIX-lea și gospodăria Marcu Ana, ridicată în anul 1816 (dată înscrisă pe grindă) și demolată în 1970¹³.

În locuința tradițională spațiul interior era compartimentat la case cu două încăperi, în tindă și camera de locuit, iar la casa cu trei încăperi apare o cameră pentru oaspeți, numită casa dinainte. Treptat tinda a devenit bucătărie, în care se mai și dormea, iar camera de locuit a devenit dormitor.

Ca *mobilier* specifice erau paturile, pe care se și sta în timpul zilei, laițele, mesele rotunde, pătrate ori dreptunghiulare, blidarele și scaunele cu spătar sau fără spătar. În casa dinainte paturile erau acoperite cu cele mai valoroase textile de interior: țoale, lipidee, perne cu fețe brodate la căpătaie. Pentru depozitarea obiectelor de îmbrăcăminte se foloseau canapele cu lădoi.

Textilele de interior, tradiționale, erau sumar ornamentate, țoalele erau învrăstate cu vrăste albe, negre ori sure.

Covoarele, nevedite sau alese, erau decorate în registre alternative cu motive geometrice ori geometrizzate; mai târziu apar motivele florale, stilizate mai ales la covoare și ștergare.

Vopselele utilizate erau cele vegetale și ulterior vopsele industriale pe bază de anilină. Remarcăm că mobilierul nu era pictat, doar furcile de tors, din lemn de brad, după ce se dădea scoarța jos erau ornamentate prin incizie și crestare cu motive geometrice, apoi erau spălate cu zemuri vegetale de culoare albastră ori verde, care evidențiau ornamentele.

Deosebit de iscusit lucrate sunt numeroasele unelte utilizate în gospodărie. Acestea sunt ornamentate doar prin forma lor din care au fost înlăturate orice durități și le dau aspecte estetice inegalabile. Se observă un simț înăscut al proporțiilor, realizând o îmbinare armonioasă între elementele componente ale diferitelor obiecte. Trebuie să evidențiem și realizarea unor instalații tehnice deosebite: mori de mână, mori de apă, oloinițe, pive pentru postav, joagăre și altele.

Ocupațiile de bază ale locuitorilor au fost *cultivarea plantelor și creșterea animalelor*. Dintre cereale cultivau orzul, ovăzul, secara și mai rar grâul. Cartoful este cea mai răspândită plantă cultivată, cât și legumele și zarzavaturile. Creșterea animalelor trecea de

multe ori pe primul loc. Animalele erau utile și la arat, caz în care se folosea plugul de lemn cu brăzdar și cuțit din fier cu cormană schimbătoare și grapa cu colți de lemn. Pentru recoltat se folosea secera și sapa iar pentru treierat îmblăciul. Se creșteau animale mari: bovine, cabaline, dar și animale mici - oi și capre. Păstoritul se practica doar de câteva familii în fiecare sat, care îngrijeau și oile celorlalți săteni. În zonă, pe pășunile alpine, exista o viață pastorală intensă, deoarece aici își vărau oile multe sate din zona culinară și de șes. Chiar și păstorii bârsani și sibieni vărau cu oile în Munții Călimani și Gurghiu. Pe Valea Ilvei există un pârâu numit Pârâul Bârsanului. O altă ocupație permanentă era, și mai ales și astăzi, *munca la pădure* - păduritul precum și plutăritul - transportul lemnului cu plutele pe Mureș și pe afluenți, înainte de apariția căilor ferate. Alte ocupații erau albinăritul; uneori se practica și vânătoarea de albine.

Portul popular este specific. Cel bărbătesc era compus din ȋtari vara și cioareci iarna, strânși, ȋncręȋȋ pe picioare, asemănători cu ai dacilor de pe Columna lui Traian de la Roma și monumentul de la Adamclisi. Cămășile largi și lungi, cu poală, ornamentate la obin-zică, la mâneci și la poală cu alțișă lată; ȋn spate purtau sumane negre ori sure, din pănură groasă de lână ori cojoace lungi din piele de oaie. Mai purtau pieptare scurte ȋnfundate, ȋncheiate sub brațul drept. Pe cap purtau vara pălării din postav și iarna căciuli din piele de miel. Interesant este costumele ciobanilor. Geograful Lăurean Someșan face o descriere elocventă a costumele ciobănesc¹⁴. Referitor la pălării el scria că: *“mulȋ ciobani poartă pălării groase din postav, special fabricate pentru ei. Ca să fie mai rezistente sunt ȋnfășurate cu cele 14-15 rânduri de lanțuri subȋiri de aramă iar pentru ca să nu le pătrundă apa de ploaie, deseori, ciobanii le ung cu un strat subȋire de rășină de brad”*. Cămășile ciobanilor erau ȋnegrite prin fierbere ȋn jântuit. Referitor la ȋncălșăminte scria că *“opincile sunt legate de picioare cu așe negre și groase, răsucite și ȋpletite din mai multe sfori din păr de cal, care, după ce trec prin cele șase noȋțe a ȋncălșămintei, sunt ȋnfășurate simetric ȋmprejurul picioarelor până din sus de gleznă”*¹⁵.

Portul femeilor este cu totă denumită prȋitoare, specific zonelor moldovene, de unde a fost preluat, iar cămășa bogat ornamentată la guler, pe umeri și pe piept.

ȋn ȋncheiere dorim să prezentăm câteva *aspecte lingvistice* din zonă, pe care le considerăm elocvente ȋn demonstrarea vechimii și continuităȋii populaȋiei românești de aici. Toponimia reprezintă o arhivă vie, ȋn care se reflectă, stă ȋnscris limbajul particularităȋilor socio-ocupaȋionale, al arhitecturii populare, portul popular, al meșteșugarilor și uneltelor, materiilor prime și materialelor folosite; culate cuvinte a civilizaȋiei populare.

Numeroase etnotoponime și micro-etnotoponime provin din terminologia ocupaȋi-ilor principale și complementare tradiȋionale. Din domeniul agriculturii provin termeni care definesc tehnici de defrișare a terenurilor pentru a fi redatę agriculturii: curătura (lat. curare - a curăȋi) - La Curătura; runcare (lat. runcare - curăȋire) - Runc, Picioarul Runcului, Pârâul Runcului, Podul Runcului; ardere (lat. ardere) - Arsa, Arșȋa, Poiana Arșȋii, Pârâul Arșȋii. Alături de acestea ȋntălnim etnotoponime și micro-etnotoponime de altă origine, cum sunt: Părlituri, La Părlituri, Poiana Părliturii, Dealul Părliturii, provenite din bulgarul pariȋa - a pârli; La Ciungi, Pârâul Ciungeta, provenite din termenul italian cionco - a tăia crengile; La Bortă, Borta Burașenilor din ucraineanul bort - scorbură. Alte etnotoponime și micro-etnotoponime sunt legate de culturile agricole: Fănaȋe din latinescul fenacium, Cănepiște din latinescul canepa-cănepă, alături de bulgarul topila - topilă, La Topilă; ȋn ȋarină provenit din țarina - teren cultivat, probabil ȋn consonanță cu țară, din latinescul terra. Există și micro-etnotoponimele: ȋn Toloace, Pe Toloacă, Pe Toloaca Ujucanilor provenite din termenul ucrainean toloca-teren necultivat, lăsat să-l pască vitele¹⁶.

Din terminologia creșterii animalelor provin de asemenea, numeroase toponime de sorginte autohtonă. De la stână provin: Stână din Deal, Stâna din Vale, Stânișoara, La Stânuța; de la strungă: La Strungă, După Strungă; de la țarc: În Țarcuri; Văcăria, Poiana Văcării, provin din latinescul vacca - vacă; La Bouărie, Fața Boilor, din latinescul bos, bovis - bou¹⁷.

Din domeniul meșteșugurilor populare și a ocupațiilor secundare provin numeroase etnotoponime și micro-etnotoponime. Astfel, din latinescul molla - moară, provin: La Moară, La Moara de Apă, Moara lui Bălan, Iazul Morii; din latinescul pila - piuă provin: La Piuă, Piuă din Vale, Piuă lui Miron; din latinescul carbo, carbonis - cărbune - La Cărbunărie¹⁸.

Alte denumiri sunt legate de casă și gospodărie: De la casă (latinescul casa) derivă: La Căsoaie, La Căsuța; de la scaun (latinescul scannum) provine Scaunul Domnului; de la autohtonul gard derivă: După Gard, Fața Gardului; de la vatra (grecescul bothros) derivă: vatra Satului; de la fântână (latinescul fontana) provin: La Fântâna, Fântânița, Fântânele, la care s-a adăugat termenul slav izvor, de la care derivă: La Izvor, Izvoaraș, Izvorul Mureșului. Tot cu sensul de izvor sau loc de pornire este termenul slav obârșie - obroiti, de la care provin: Obârșie, Pe Obârșie, Poiana Obârșiei. Din terminologia căilor de comunicație s-au păstrat: cale (latinescul calle) pentru Calea Mare, Calea Oilor; drum - termen greco-latin din care provin Drumușor, Drumeag; cărare din latinescul carraria, de la care derivă Pe Cărăruie, Pe Cărarea Oilor; punte din latinescul ponte - din care provin La Punte, Puntea Ilisenilor, Puntea Ragoazei, dublată de termenul slav pod, de la care derivă Podul Colacului, Podul Runcului¹⁹.

Desigur, lista etnotoponimelor și micro-etnotoponimelor de proveniență etnografică ar putea continua. Ceea ce dorim să evidențiem este valoarea documentară a acestora în elucidarea și susținerea etnogenezei poporului român. Originea autohtonă ilirico-tracică și mai ales daco-romană a celor mai multe din etnotoponimele românești, păstrarea lor alături de terminologia etnografică de aceeași proveniență constituie un argument indubitabil în demonstrarea originii daco-romane a poporului român și a locuirii sale permanente pe aceste meleaguri până în zilele noastre.

Am încercat să prezentăm câteva aspecte care ar putea constitui repere pentru o viitoare cercetare interdisciplinară asupra zonei etnografice a Topliței, finalizată chiar într-un studiu monografic. Desigur, acesta va putea cuprinde și alte aspecte legate de obiceiuri, credințe, rituri, folclor, artă populară etc.

NOTE

1. D. Protase, A. Zrinyi, *Castrul roman și așezarea civilă de la Brâncovenești (jud. Mureș), săpăturile arheologice din anii 1970-1987*, Târgu-Mureș, 1994, p. 1.
2. Aurelia Diaconescu, *Ceramica în suluri din colecțiile Complexului Muzeal Mureș - argument al continuității în valea Mureșului*, în *Marisia*, XIII-XIV, 1983-1984, p. 417.
3. A. Zrinyi, *Repertoriul localităților din județul Mureș cu descoperiri arheologice din secolele IV-XIII e.n.*, în *Marisia*, VI, 1976, p. 125.
4. David Prodan, *Toplița la 1785*, București, 1930.
5. David Prodan, *op. cit.*, p. 20.
6. David Prodan, *op. cit.*, p. 25.
7. David Prodan, *op. cit.*, p. 30.
8. Ioana Cristache-Panait, *Arhitectura de lemn din Transilvania*, București, 1993.
9. Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 156-202.
10. Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 156-202.
11. Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 156-202.

12. Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 156-202.
13. Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 156-202.
14. Lăurean Someșan, *Viața pastorală în Munții Călimani*, în *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*, Tomul LII, 1934, p. 292.
15. Lăurean Someșan, *op. cit.*, p. 292.
16. Valer Pop, *Valoarea documentară a etnotoponimiei române din terminologie etnografică*, în *Marisia*, XV-XXII, 1985-1992, p. 479-482.
17. Valer Pop, *op. cit.*, p. 479-482.
18. Valer Pop, *op. cit.*, p. 479-482.
19. Valer Pop, *op. cit.*, p. 479-482.

The Mureș Defile - an Ancient Romanian Ethnocultural Home (Summary)

In this work are presented some ethnographic aspects concerning the settlements, houses, monuments of architecture (wood churches) the traditional trades, the secondary trades, handicrafts, demographic aspects linguistic aspects, toponymics; the folk art, the popular costume.

These aspects demonstrate the native Illyro-Tracic origin especially Daco-Roman of the Romanian population on this region and her's permanent inhabitation in the Mureș Valley.

All these can make up mark for a future interdisciplinary investigation about the ethnographic region of Toplița, name used of a lot of ethnographers of this country.